

821.163.4(497.11).09-31 Абдагић М.

dr. Kemal Džemić

ABDAGIĆEVO POIMANJE NACIJE I VJERE U ROMANU FENIKS

ABDAGIĆ'S APPREHENSION OF NATION AND RELIGION IN HIS NOVEL FENIKS

Apstrakt: Predmet ovog rada jeste prikaz Abdagićeve umjetničke transpozicije tragizma bošnjačkog naroda u romanu Feniks u složenim društvenohistorijskim okolnostima na balkanskom poluotoku od odlaska Turaka pa do druge polovine XX stoljeća. Prvi dio romana Feniks (Život Šaćirov prije objave) pisac je objavio 1971. godine, a drugi dio koji je naslovio Feniks (Život Šaćirov i objava) pisac je objavio 1972. godine. Abdagić je ovaj roman smatrao svojim životnim i najboljim književnim djelom, što uistinu i jeste, imajući u vidu estetičke kvalitete i domete ove obimne romaneskne građe koja je oblikovana modernim književnim postupkom romana toka svijesti uz primjetan psihološki, filozofski, estetički i intelektualistički diskurs. Vidljivi su utjecaji Dostojevskog koga je Abdagić rado čitao i proučavao, Prusta, Džojisa, Selimovića, kao i Frojdove Psihoanalize. Roman Feniks počiva na historijskoj građi, ali se otima žanrovkom svrstavanju u historijski roman. Teoretičari književnosti će u ovoj prozi pronaći i osobine romana toka svijesti, subjektivnog psihološkog romana, romana o umjetnicima. Svakako da Feniks predstavlja pravo osoveženje i otkrovenje modernog romana u sandžačko-bošnjačkoj književnosti XX stoljeća. Pisac prati sudbinu bošnjačkog naroda i junaka Šaćira na Balkanu kroz četiri burne epohe:

- slabljenje i kraj turske vladavine na Balkanu,
- epoha kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije,
- epoha Drugog svjetskog rata i okupacije,
- epoha poslijeratne komunističko-socijalističke jugoslavenske izgradnje.

Ključne riječi: Muhamed Abdagić, roman toka svijesti, junak Šaćir, sandžačkobošnjačka književnost, Balkan, Bošnjaci, historija književnosti, teorija književnosti.

Abstract: The subject of this paper is a review of Abdagic's artistic transposition of the Bosniak tragic in the novel *Fenix* in very complex social and historical circumstances in the Balkans from the time Ottomans left until the second half of the 20th century. The writer published the first part of *Fenix* (Sacir's life before the proclamation) in 1971 and then the other part *Fenix* (Sacir's life and the proclamation) was published in 1972. Abdagic considered this novel his lifetime best piece of art, which it definitely is having in mind the aesthetic qualities and reach of this enormous Romanesque structure which was shaped by modern stream of consciousness with notable psychological, philosophical, aesthetic and intellectual discourse. It is easy to notice the influence of Dostoyevsky, Proust, Joyce, Selimovic whom he all read with pleasure as well as Freud's Psychoanalysis. *Fenix* is based on historical grounds, but it certainly contends to being labeled as a historical novel. Literary theorists will find traces of stream of consciousness, subjective psychological novel, novel about artists in this piece of prose. Nevertheless, *Fenix* represents a real refreshment and revelation of modern novel in Sandzak-Bosniak literature of the 20th century. The writer follows the story of Bosniak people and Sacir as the hero in the Balkans through four tumultuous stages:

- The weakening and the end of the Ottoman rule in the Balkans,
- Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i.e. Yugoslavia,
- The Second World War and occupation,
- Postwar communist-socialist Yugoslav restoration.

Key words: Muhamed Abdagic, stream of consciousness novel, Sacir as hero, Sandzak-Bosniak literature, Balkans, Bosniaks, history of literature, literary theory.

UVOD

Dosadašnja proučavanja književnog djela Muhameda Abdagića uglavnom su u fokus naučnog interesiranja stavljala pjesnički i pripovjedački opus ovog značajnog *nepročitano*g i naučno neistraženog bošnjačkog pisca XX stoljeća. Činjenica da Abdagić, strastveni zanesenjak u komunističku i revolucionarnu ideju, kasnije prokazan za sumnjivog intelektualca, diže glas za svoj obespravljani narod, usporila je i pokolebala potencijalne istraživače ove tajansvene pojave u savremenoj sandžačko-bošnjačkoj književnosti.

Abdagić je imao težak i gorak životni put praćen udbaškim sumnjičenjem od strane vlasnika komunističke ideologije u čije se krute, nerijetko i surove, okvire nije dao smjestiti osoben umjetnički senzibilitet i intelektualni razbor ovog *patnika* u našoj književnosti.

Abdagić je rođen u jednom ratu u kome je nastajala nova komunistička južnoslavenska zajednica, a umro u drugom ratu u kome je ta ideja zajedništva Južnih Slavena sahranjena. Učio je Veliku medresu kralja Aleksandra u Skoplju zajedno sa Čamilom Sijarićem i Rašidom Dedovićem. U ovoj tzv. *Crvenoj medresi* stasavala je generacija istaknutih i trezvenih bošnjačkih intelektualaca u kojoj provijavaju komunističke ideje, ali i ideje sandžačko-bošnjačkog kulturnog i nacionalnog uzdignuća u budućoj zajedničkoj domovini. I tek što je zakoračio u svijet intelektualne i nacionalne spoznaje, učenika Abdagića će zajedno sa Čamilom Sijarićem i Rašidom Dedovićem isključiti iz Medrese, te je gimnazijsko školovanje bio prinuđen završiti u Vranju.

TRAGIZAM NARODA POD ISTRAGOM

*Kad je mržnja slijepa
ona je nerazumna*

Prvi dio romana *Feniks* (Život Šaćirov prije objave) pisac je objavio 1971. godine, a drugi dio koji je naslovio *Feniks* (Život Šaćirov i objava) pisac je objavio 1972. godine. Abdagić je ovaj roman smatrao svojim životnim i najboljim književnim djelom,¹ što uistinu i jeste, imajući u vidu estetičke kvalitete i domete ove obimne romaneskne građe koja je oblikovana modernim književnim postupkom romana toka svijesti uz primjetan psihološki, filozofski, estetički i intelektualistički diskurs. Vidljivi su utjecaji Dostojevskog koga je Abdagić rado čitao i proučavao, Prusta, Džojosa, Selimovića, kao i Frojdove *Psihoanalize*. Roman *Feniks* počiva na historijskoj građi, ali se otima žanrovkom svrstavanju u historijski roman. Teoretičari književnosti će u ovoj prozi pronaći i osobine romana toka svijesti, subjektivnog psihološkog

1 Abdagićevi savremenici tvrde da je prodao kuću kako bi obezbijedio novac za štampanje romana *Feniks*.

romana, romana o umjetnicima. Svakako da *Feniks* predstavlja pravo osvježenje i otkrovenje modernog romana u sandžačko-bošnjačkoj književnosti XX stoljeća. Pisac kao da je želio da cjelokupno svoje znanje smjesti u svijet romana, što mu daje enciklopedijski karakter djela u kome su predstavljene složene historijske okolnosti na Balkanu od odlaska Turaka pa do druge polovine XX stoljeća, u kojima je naš narod mukotrпно preživljavao i jedva opstao u južnoslavenskom arealu. Pisac prati sudbinu bošnjačkog naroda kroz četiri burne epohe kroz koje je prošao i koje su ostavile, svaka na svoj način, traumatične posljedice na kolektiv i pojedinca koji intelektualno promišlja o esencijalnim pitanjima pokrenutim u njegovoj složenoj i uzburkanoj duhovnosti. Osim hronološkog prikaza važnih historijskih događaja, pisac daje i svojevrstu avanturu misli i duha čovjeka intelektualca u liku tajanstvenog mladog čovjeka Šaćira glavnog junaka romana. Pisac prati sudbinu tajanstvenog junaka intelektualca Šaćira i sudbine ostalih protagonista radnje u romanu kroz četiri historijske epohe:

slabljenje i kraj turske vladavine na Balkanu,
epoha kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije,
epoha Drugog svjetskog rata i okupacije,
epoha poslijeratne komunističko-socijalističke jugoslavenske izgradnje.

Šaćirova vizija nacije i nacionalizma u vezi jesa panslavizmom i jugoslavizmom. Zbog svoje predanosti slavenstvu i preziranja Turske on se sukobio i sa rođenim bratom Rušidedefidijom, koji je i duhovno i interesno vezan za tursku vlast, čiji je bio činovnik. Poslije propasti Turske Šaćirov nacionalizam i vjeru u pravedno društvo ubrzo će poljuljati osioni načelnik Gavro. On je svojim represalijama protiv muslimana Bošnjaka pokazao da novi poredak neće imati razumijevanja za slabijeg i nezaštićenog. Žrtva njegove surove naravi zaslijepljene mržnjom i osvetom bio je i jugonacionalist Šaćir, koji je bio šokiran nepravdom novog srpskog režima prema muslimanima Bošnjacima u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji. Za takav poredak se Šaćir nije borio. Totalitarizam novoga režima vidjeće u intelektualizmu i pravičnosti Šaćirovoj svojoj suprotnost, što će ovog revolucionara, nacionalistu, fantastu i idealistu, predstaviti kao sumnjivog i suvišnog čovjeka, koji se ne povija pred lažnim autoritetima žandarma, pisara, banalnih i brutalnih kraljevih činovnika.

Šaćirov optimizam i aktivizam u pogledu nacionalnog oslobođenja od tuđina udarili su o zid Gavrovih nacionalističkih predrasuda, čime će se u samom začeću osujetiti ideja sretne bratske južnoslavenske zajednice. Učeni Šaćir se našao u situaciji da dokazuje svoj nacionalizam i izgaranje za nacionalno oslobođenje, pred neukim, šturim i surovim Gavrom, koji je do skora bio obični najamnik velikašima u Glogoviku: *Ja sam to bio onda kad ti nisi smio da se javiš da si živ...Neću valjda s tobom o tome...*²

Bošnjak Šaćir svoju odanost jugoslavenskoj ideji iskazuje srpstvom, srđit

2 Ibid.

na optužbe Gavrove. Srpstvo će simbolično u ovom slučaju predstavljati jugoslavenstvo za koje se zalagao Šaćir. On razložno iznosi teoriju o teškome položaju jugoslavenske nacije koja se nalazi na putu drugima sa istoka i zapada. Kao urednik časopisa Šaćir je pisao o položaju i perspektivama nacije u novim i izmijenjenim društvenim okolnostima i mogućnostima opstanka između moćnih sila koje prijete ratom.

Zauzimajući se za jugoslavenstvo Šaćir dolazi do spoznaje da je njegov san o ravnopravnosti naroda i vjera u novoj državnoj zajednici samo iluzija, jer je novi poredak odmah pokazao sve frustracije i netrpeljivost prema muslimanima Bošnjacima, što će duboko uzdrmati ovog beskompromisnog borca idealiste za pravdu, jednakost i bratstvo južnoslavenskih naroda i baciti ga u tamu Juna

ŠAĆIR I BOŠNJAŠTVO

*Moram se izboriti za sva prava
naroda kome pripadam,
U svemu jednaki kao nacija.*

Kao Bošnjak i Jugoslaven Šaćir je svojim otporom protiv Turske, ali i Austro-Ugarske vlasti dokazao odanost ideji jugoslavenstva. Njegov idealizam bratstva u novoj državi biće poražen surovim odnosom žandarmerijskih vlasti prema muslimanima Bošnjacima nad kojima će se sprovoditi teror i represalije od strane nove države. Šaćira su boljale nepravde prema Bošnjacima: *A odvođenja nevinih, pljačke i ucjene, ubijanja i paljenje čitavih regiona, tjeranje u tuđinu, zar je to država, je li to bio naš san, jesam li za to proveo godine na Lemnosu i u Jemenu i istom ovom hućumetskom zatvoru?*³

Pisac Abdagić poimanje položaja Bošnjaka muslimana u Kraljevini prikazuje u shvatanjima njegovog junaka pisca Šaćira, a ovaj svoja mišljenja i stavove dijeli sa junakom Selmanom iz svog romana. Svi oni imaju identičan stav u pogledu tragizma bošnjačko-muslimanskog naroda u Kraljevini SHS, odnosno u Kraljevini Jugoslaviji. *Pisac : ali nama nije uzeta samo vlast iz šaka i zamijenjena drugom, tuđom, nego i zemlja, tako da smo sad prvi put morali zapeti i raditi, a tokom pet stotina godina nismo(...) i vjeru hoće da nam uzmu i običaje(...) i sve ono što nam je u srcu.*⁴ Bošnjaci ispaštaju tursku krivicu višestoljetnog vladanja Južnim Slavenima. To što je Šaćir bio suprotstavljen Turcima jasno izražavajući južnoslavenski nacionalizam, srpske vlasti neće uzeti kao dokaz da i Bošnjacima nije bilo komotno u Otomanskoj imperiji, zbog čega su se

³ Abdagić, *Feniks*, I, 43.

⁴ Abdagić, Muhamed, *Feniks*, II, *Grafoplastika, Dimitrije Davidović*, Smederevo, 1972. godine., str 98.

često dizali na ustanke protiv Porte boreći se za autonomnost i slobodu.

Šaćirov prezir i borba protiv Turaka liči na pobunu Husein-kapetana Gradaševića koji je zaratio sa Turcima 1831. godine goneći ih sve do Štimlja na Kosovu. Sličnih autonomoških ustanaka Bošnjaka u Carevini bilo je još, što pokazuje da se oni nikada nisu mirili sa okupatorskom turskom vlašću bez obzira na istu vjeru sa Turcima. Bošnjaci su bili nesretan narod u Turskom carstvu u kome nisu imali nacionalni identitet, dok su usmenom predajom i alhamijado literaturom očuvali svoj maternji jezik i osjećanje pripadnosti slavenstvu. Da im je bilo dobro ne bi se uostalom dizali na ustanke protiv Turske u nastojanjima da se izbore za autonomiju.

Apsurdnost i tragičnost položaja Bošnjaka u svojoj predratnoj i poslijeratnoj državi ogleda se u njihovom iseljavanju u Tursku uz lična dokumenta u kojima je pisalo da su po nacionalitetu Srbi. Iz domovine Srbije su protjerani kao *mrske poturice*, krivi za sve nevolje srpskog naroda pod turskom okupacijom. Ironija je bila potpuna: iz Srbije su otjerani kao Turci, a u Turskoj su dočekani kao đauri, Srbi. Šaćir kao intelektualac koji promišlja o naciji, uvidio je sve nepravde prema Bošnjacima muslimanima i tragičnost njihovog položaja u surovom realizmu novoga poretka. Stradanja su bila neminovna u takvom jednom društvenom poretku koji je legalizirao predrasude prema jednom narodu što će između dva rata kulminirati događajem u Šahovićima o čemu Abdagić piše u romanu. Taj događaj u kome su crnogorske vlasti popalile, raselile i poubijale bošnjački živalj biće opomena Bošnjacima da ih očekuje užas u drugom nadolazećem velikom svjetskom ratu.

Treba imati u vidu da je intelektualac i pisac Abdagić bio aktivan zagovornik teze da se Bošnjacima (onda muslimanima) prizna pravo u Titovoj Jugoslaviji na nacionalnu posebnost, što je rezultiralo ovakvim književno-umjetničkim i tematskim diskursom u romanu *Feniks*, koji je i nastajao u doba tih nacionalno-romantičarskih težnji muslimansko-bošnjačke intelektualne elite u Bosni i Sandžaku sedamdesetih godina XX stoljeća.

Poznato je da je i sam Abdagić uputio otvoreno pismo iz Beograda 1970. godine, komunističkim vlastima u kome reagira poslije njihove odluke da se njegovom narodu prizna pravo na nacionalno ime Musliman. U tom pismu između ostalog piše:

Ja lično sam, kao najveći dio Muslimana u Bosni, stao na gledište da mi jesmo nacija naravno, a ne narodnost, jer kad se narodnost prevede na obični narodni jezik, to znači nacionalna manjina, kao na primjer Mađari ili Albanci, a to ispada da i mi Muslimani imamo neku drugu maticu zemlju i neki drugi matični jezik, a ne ovaj, jugoslovenski, i da pripadamo i nekoj drugoj rasi, van Jugoslavije, a ne slovenskoj, a to nije tačno... Moje primjedbe se sastoje u prvom redu, obzirom da mi jesmo nacija, i to formirana stoljećima još, ali da to niko nije naučno obradio, to jest sakupio svo istorijsko i kulturno blago, ili bar napisao ili formirao istoriju ove nacije, sem površnog porijekla, da bi mi trebali upravo to učiniti, to jest napisati povijest Muslimana ne samo od postanka i o postanku samo, nego i kroz vijekove, pa do danas.⁵

5 www.bosnjaci.net

U jednom drugom pismu iz marta 1970.godine Abdagić navodi:

Mi ne moramo da se krijemo ili stidimo naše istorije, ili da nemamo pravo na svoju nacionalnost i svoju kulturu, nego da treba da je održimo i razvijemo. Mi imamo svoju istoriju, svoju epiku i svoju lirsku pjesmu, svoj jezik, koji smo dali i Srbiji, i sve one elemente koji čine jednu naciju nacijom, čak i teritoriju, pa zašto bi se mi odricali onoga što nam je istorija dala, i zašto odricati se sopstvenih interesa.⁶

Abdagić je smjelo i trezveno ustao u odbranu prava Bošnjaka, onda Muslimana na nacionalno ime vjersku posebnost i punu afirmaciju i emancipaciju kao šestog naroda, a ne nacionalne manjine u komunističkoj Jugoslaviji. Iako je bio svjestan surovosti komunističkog-totalitarističkog titoističkog režima, on se kao rijetko koji intelektuelac iz bošnjačkog korpusa pobunio protiv vlasti, jasno se zauzimajući za prava Bošnjaka koja im pripadaju, rizikujući neminovnost partijske osude i anateme.

Njegove ideološke stavove u romanu zastupa junak intelektuelac Šaćir koji će kao i pisac Abdagić u životu, ispaštati zbog svojih ubjeđenja i traganja za istinom, za koju vlasti nisu marile niti im je ona bila potrebna u svom krutom i banalnom maniru vladanja represalijama i gušenja nacionalnih, kulturnih i vjerskih sloboda bošnjačkog naroda.

Abdagićevo jasno i slobodno iznošenje svojih stavova o nacionalnoj pripadnosti i prenošenje svog bolnog i tragičnog iskustva na svog junaka intelektualca u romanu čije je iskustvo sa jugoslavenstvom i srpstvom negativno, za posljedicu bi moglo imati Šaćirovo napuštanje ideje panslavizma i prihvatanje svog, bošnjačkog nacionalnog identiteta. Razrješenje ovih dilema data su u monologu tajanstvenog naratora. Taj monolog može biti piščev, Šaćirov, Selmanov.

(..) i pravo je što vas je dušmanin pritisnuo, da ste valjali ne bi vas ni car dao pod dušmanina, pisovi, murdari, ne valjate, nikad niste ni valjali i svakad ste caru na podvali bili, davno je rečeno krk Bošnjak bir adam i svakad su nas tako odvajali i nisu priznavali u Turke, a ovi naši opet da smo Turci, e pa i nisam sem Bošnjak, a što ovi naši uhljepi ne smiju da se kažu ili nema školovanih koji znaju, i da smo imali svoju državu i sve svoje, ko što je pričao hodža Oćos.⁷

Tragizam Bošnjaka sadržan je i u neiskrenom odnosu Turaka prema njima ne priznajući mu nacionalnu posebnost iako je prihvatio vjeru, dijelom običaje i kulturu ovog naroda za čije carstvo je ratovao i ginuo. Tragizam Bošnjaka definiran je i njegoševskom vizijom njihove navodne izdaje i otpadništva od *prađedovske vjere*, što će rezultirati neprestanim *istragamapoturica* i mukotrpnom borbom ovog slavenskog naroda za svoja prava u južnoslavenskoj državnoj zajednici. U toj stalnoj strijepnji i pomirljivom iščekivanju osvete Kosova nad sobom, bošnjački narod je tražio načine kako da opstane u svojoj zemlji i na svojim ognjištima. Međutim, ta osveta ih proganja od Dvanaeste i kao isukan mač im stoji nad glavama koje će prije biti odrubljene

6 www.bosnjaci.net

7 Abdagić, *Feniks*, I, 412.

ako su pognute nego uzdignute. Tragizam osuđenog naroda na osvetu Kosovo i naroda pod istragom u romanu iznosi muftija Muradefendija.

Kad je Dvadeset i pete još predsjednik vlade zvanično obavijestio Krunu da je Kosovo osvoćeno, mislili smo da je kraj bratskoj mržnji i nepovjerenju, ali niko se nije držao toga i mi smo i dalje ostali u istom podređenom položaju i bez svoje nacije, iako mi po svoj prilici na Kosovu nismo ni učestvovali, ili bar nismo na protivničkoj strani, ali neki više vole da se drže polupismenih maštanja nego da pogledaju istorijskoj istini u oči, i ne uzimaju baš nimalo u obzir šta smo mi sve pretrpjeli, sa istoka i sa zapada, prije dolaska Turaka, jer to nije bila vjerska netolerancija nego pravi pravcati rat za istrebljenje, inspirisan i sa istoka i sa zapada, iako iste rase istog jezika.⁸

Šaćirovo kopanje po starim grobljima i proučavanje stećaka, nadgrobnih spomenika naroda čiji je tragizam uslovljen ovim negacijama i osporavanjem njegovog nacionalnog identiteta, je zapravo nastojanje trezvenog intelektualca da rekonstruiše i oživi sjećanje na bogumile, dobre i plemenite Bošnjane kao narod bogate historije, kulture i tradicije koji je imao svoju državu još u srednjem vijeku na prostorima današnje Bosne. Nacionalna i vjerska neravnopravnost bošnjačkog naroda u južnoslavenskoj zajednici proganja Šaćira koji izrasta u tip trezvenog i nacionalno svjesnog bošnjačkog intelektualca čija je ideja panslavizma i nacionalne ravnopravnosti poražena surovom srpskom hegemonijom u žandarmskoj Kraljevini SHS, Kraljevini Jugoslaviji i poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji.

Ideje jugoslavenstva, bratstva i jedinstva, oslobođenje od tuđinske vlasti i društveni progres, koji je novi poredak trebao obezbijediti, su oni razlozi zbog kojih je Šaćir izišao iz duhovnog samozatočeništva u mračnoj Junankuli i priključio se partizanskoj četi. Njegove ideje pisac transponuje preko drugih likova nosioca i nasljednika Šaćirovog identiteta i ideja. U njihovim egzistencijama Šaćir nastavlja svoju misiju obnovljen iz pepela i sav je satkan od lelujavih alegorijskih, misaonih, metaforičkih kontura i iluzija. I u novom poretku u kome bi on trebao doživjeti počasti intelektualca čije su ideje, za koje se borio i robijao, pobijedile Šaćir ostaje mističan tragalac za istinom i na momente je zapadao u halucinantna stanja, snoviđenja, spiritulizam.

Doba Druge Jugoslavije neće Bošnjacima donijeti nikakav komfor u pogledu ostvarivanja njihovih nacionalnih, vjerskih i kulturnih prava, pa su neminovne bile seobe u Tursku, čiju su krivicu okajavali i u novijoj historiji koncem mračnog XX stoljeća. Šaćir traga za razlozima zaostajanja svojih sunarodnika u odnosu na druge evropske narode i zaključuje da su uzroci u njihovoj viševjekovnoj udobnoj poziciji nerada, divana i lagodnog života u vrijeme turske vladavine. Nova nevolja i strijepnja se nadvila nad Glogovikom, o čemu se panično govorkalo u Žifaginoj kahvi.

I opet su sjedili i pušili, ćutali dugo i kroz duhanski dim u mislima zalazili u prošlost, vraćali se iz nje, i protiv svoje volje, za čas sagledavali ono što ih okružuje i što je bilo stvarnost, a onda brzo hježali od tih pomisli i opet u daleke dane na kojima su se zaustavljali, uzdisali teško i mahali glavom u neojerici, šta se čini od svijeta, je li mo-

8 Ibid, 547.

guće, zar da ovoliko preturimo preko glave, za samo pedeset godina kao oni prije nas za pet stotina, i zašto baš mi poslije pet stotina godina, poslije hiljada godina, zašto baš mi da budemo ti preko čijih se leđa prelomi sve što je čovjekovo od postanka: vjera i svojina? Djecu će nam odvojiti od nas, a žene će ići otkrivena lica i izgubiće obraz i sram, šta sve nećemo dočekati.⁹

U obnovljenoj *Zifaginoj kahvi* koja je porušena bila u ratu, vodili su se važni bošnjački razgovori. Kahva je njihov jedini nacionalni kulturni institut, sudnica, akademija na kojoj se pažljivo i mudro vode polemike, bolno hronološki bilježeći događaje nacionalnog posrnuća, tu se boluje nostalgija za Turskom i sultanom i obrazlažu teze o mogućnostima opstanka naroda pod istragom i prijetnjom osвете Kosova nad njim. *Ni da umremo i nestanemo konačno, eto nije nam dato, nego najprije da izdržimo i ovo, pa tek onda,*¹⁰ čuli su se glasovi uznemirenih ljudi iz *Zifagine kahve*. Šaćirova vizija od početka je suprotstavljena viziji *Zifagine kahve*, međutim u pojedinim momentima naleta njegovog bijesa i razočaranjima kao i zrelog promišljanja nacionalnog pitanja Bošnjaka, njegove teze se prožimaju i podudaraju sa tezama iz *Zifagine kahve azila i akademije zabrinutih za svoju egzistenciju, tragičnih i od Turaka ostavljenih nemoćnih Bošnjaka, naroda pod istragom*. Njegovo promišljanje, koje je na momente slično ostalim razmišljanjima, ne da se uokviriti u kahvenske okvire zabrinutih, nacionalno svjesnih, ali ipak manje obrazovanih ljudi od njega, što priznaje iskusni nizam Zejnil čauš: *Šaćire, ti uvijek raniš za jednu ideju i za jednu epohu.*¹¹

I pored te njegove vizionarske dimenzije *Zifagina kahva* u Šaćiru ipak vidi promašenost i tragizam namučenog i nesretnog čovjeka opsjednutog panslavizmom. Selimefendija mu prebacuje : *I Srbistan ti je bio ideal, pa vidiš šta se desilo s tobom.*¹²

Šaćirova duhovna fizionomija satkana od lelujave misaonosti, je originalna i nije slična ni jednoj drugoj u romanu *Feniks*. On sokratovskom mudročću promišlja o fenomenu nesreće: *Ne postoji nesreća! Ništa nisam izgubio od života. Svaku nesreću treba smatrati za izuzetnu okolnost, za povlasticu sudbine, za preimućstvo pred drugima, za dodjelu plemstva.*

Poslije dubokog promišljanja u svojoj sobi koje Šaćira odvodi u svijet mistike, spiritualizma, religije, spuštanja u had i uzdizanja u božanska nebeska prostranstva, on doživljava neki vid katarze i ponovo se vraća realnom svijetu. On vodi opušteni sasvim realan i konkretni dijalog sa svojom ženom Mejrom u idiličnom morskombijentu uživajući na plaži, suncu i pijesku. Ovaj njihov razgovor liči na sve jednostavne lijepe i nježne dijaloge supružnika.

Otriježnjeni Šaćir očekujući posjetu članova redakcije časopisa zapisuje u svoj dnevnik: *Nema nikakva Adama! Nema Sibila! Kakav Penbrok, to je doista samo*

9 Abdagić, Feniks, II, 125.

10 Ibid, 98.

11 Ibid, 133.

12 Abdagić, Feniks, II, 169.

*halucinacija... To je možda samo neka forma, neki izraz kako bi se drukčije dalo neko stanje kod nas, kod mene... Nema nikakvih bogova. Sve je u meni.*¹³

Šaćir se vraće materijalizmu, nauci i umjetnosti iz svijeta snoviđenja, magije, hudama, i halucinacija. Njegova samoća i traganja mu nisu donijela ništa, već ga vraćaju na početnu poziciju razuma i realnog objektivizma odakle se upustio u svojevrstu duhovnu avanturu u traganjima za saznanjem onoga što je nesaznajno. Kao prosvijetljen razumom čovjek, on se oteo svim utvarama, beštijama, čudesima i ljudski uzviknuo: *Zbogom snovi, zbogom sujevjerjastih vrsta...*¹⁴

Iz opasnih i tajanstvenih sfera, u koje ga je odvelo pomračenje uma, Šaćira u realni svijet vraća njegova *stara ljubav*-razum. Povratak misli, razumu i realnom, trijumf je Šaćira objektivnog ovozemaljskog intelektualca materijaliste, nad Šaćirom uronulom u mraku iracionalnih magijskih sfera, vođenim tajanstvenim glasovima hudama raznih drugih utvara, sablasti, beštija, kojima ga je predao u kandže njegov intelektualni nemir koga svrbi čovjekova nemoć saznanja vječitih tajni. Svjetlost ljudske misli, razuma i spoznaje da je tajna mudrosti u čovjekovoj starosti, izvode Šaćira iz mističnih katakombi onostranog iracionalnog mračnog svijeta u svijet zemaljskog, racionalnog, materijalističkog, naučnog, umjetničkog i ljudskog.

Pisac Muhamed Abdagić iz različitih fiktivnih pozicija prati sudbinu svog junaka Šaćira, koga izvodi iz mraka halucinantnog, iracionalnog, besmislenog i demonskog, vraćajući mu dimenziju trezvenog i racionalnog umjetnika i intelektualca. Za razliku od sudbine svog junaka Šaćira, koga pisac izvodi iz mraka na svjetlost, komunistička ideologija koju je i sam stvarao, ostaviće Abdagića u bolnom okajavanju *grijevova krivca bez krivice* čiji tragizam dolazi iz neistine izrečene u jednoj fusnoti i tamnorukog Rankovićevog škrabanja margina njegovih pisama u kojima je revolucionar bezuspješno tražio svoju rehabilitaciju od partijskih prvaka.

Revolucionar i pisac Muhamed Abdagić potpunu rehabilitaciju za života nije doživio. Proganjan sjenkama nevidljivih tamnorukih moćnih ideoloških pisara jedne fusnote i ispisanim Rankovićevim opaskama na margina pisama, u kojima je od vlasti bezuspješno tražio svoju rehabilitaciju, učinilo ga je najvećim tragičarem u sandžačko-bošnjačkoj literaturi druge polovine XX stoljeća. Piscu Abdagiću *i nebo je ostalo dužno*, kako je i on sam napisao u jednoj pjesmi definirajući složenost i tragizam svog položaja kao neshvaćenog intelektualca, proganjanog i osuđivanog revolucionara i zabranjivanog pisca.

ZAKLJUČAK

Fridrih Engels je rekao da je više saznao o pariskom društvu druge polovine XIX stoljeća čitajući romane Onore de Balzaka, nego iz svih historijskih

¹³ Abdagić, Feniks, II, 619.

¹⁴ Ibid, 625.

tekstova u kojima je posmatran ovaj fenomen Tragizam bošnjačkog naroda koji traga za nacionalnom i vjerskom emancipacijom u južnoslavenskoj zajednici XX stoljeća najcjelovitije možemo sagledati u romanu Feniks Muhameda Abdagića. Abdagić u ovom romanu iz različitih umjetničkih pozicija prati sudbinu svog junaka Šaćira, koga izvodi iz mraka halucinantnog, iracionalnog, besmislenog i demonskog, vraćajući mu dimenziju trezvenog i racionalnog umjetnika i intelektualca. Šaćir je tipični predstavnik mladog bošnjačkog intelektualca kroz čiju sudbinu nam pisac simbolički i metafofički prikazuje i tragizam cjelokupnog bošnjačkog naroda na Balkanskom poluotoku tokom XX stoljeća. Za razliku od sudbine svog junaka Šaćira, koga pisac izvodi iz mraka na svjetlost, komunistička ideologija koju je i sam stvarao, ostaviće Abdagića i njegov bošnjački narod u bolnom okajavanju *grijeha krivca bez krivice*, čiji tragizam dolazi iz neistine izrečene u jednoj fusnoti i tamnorukog Rankovićevog škrabanja margina njegovih pisama u kojima je revolucionar bezuspješno tražio svoju rehabilitaciju od partijskih prvaka.

Revolucionar i pisac Muhamed Abdagić potpunu rehabilitaciju za života nije doživio. Proganjan sjenkama nevidljivih tamnorukih moćnih ideoloških pisara jedne fusnote i ispisanim Rankovićevim opaskama na margina pisama, u kojima je od vlasti bezuspješno tražio svoju rehabilitaciju, učinilo ga je najvećim tragičarem u sandzačko-bošnjačkoj literaturi druge polovine XX stoljeća. On je najreprezentativniji bošnjački pisac XX stoljeća koji će vlastitim bićem tragati za punom kulturološkom, nacionalnom i vjerskom emancipacijom obespravljenog bošnjačkog naroda na Balkanu. Piscu Abdagiću *i nebo je ostalo dužno*, kako je i on sam napisao u jednoj pjesmi definirajući složenost i tragizam svog položaja kao neshvaćenog intelektualca, proganjanog i osuđivanog revolucionara i zabranjivanog pisca.

Nadajmo se da će ovaj rad pokrenuti naučnu zainteresiranost za čitanje, istraživanje, objavljivanje i valoriziranje obimne Abdagićeve literarne ostavštine u rukopisu, koju njegovi rođaci brižljivo čuvaju u porodičnoj biblioteci.

